

O'ZBEK ROMANCHILIGINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Qahharova Dilafro'z Abdug'afforovna

O'zDJTU Jahon adabiyoti kafedrası v.b dotsenti.

dilafruzqahharova188@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17602289>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek romanchiligining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari tahlil qilinadi. Maqolada o'zbek adabiyotida roman janrining vujudga kelish omillari, uning XX asr boshidan to mustaqillik davriga qadar va zamonaviy bosqichdagi rivojlanish jarayoni yoritilgan. Shuningdek, o'zbek romanchiligining badiiy, ijtimoiy hamda falsafiy qirralari Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Oybek, Cho'lpon, Pirimqul Qodirov, Tog'ay Murod, Isajon Sulton kabi yozuvchilar ijodi misolida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: roman, o'zbek romanchiligi, badiiy obraz, tarixiy roman, ijtimoiy realizm, milliy ong, modernizm, zamonaviy adabiyot, yozuvchi mahorati.

STAGES OF DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN NOVELISM

Annotation. This article analyzes the formation and stages of development of Uzbek novelism. The article covers the factors of the emergence of the novel genre in Uzbek literature, its development process from the beginning of the 20th century to the period of independence and the modern stage. Also, the artistic, social and philosophical aspects of Uzbek novelism are analyzed using the example of the work of such writers as Alisher Navoi, Abdulla Qodiriy, Oybek, Cholpon, Pirimqul Qodirov, Togay Murod, Isajon Sultan.

Keywords: novel, Uzbek novelism, artistic image, historical novel, social realism, national consciousness, modernism, modern literature, writing skills.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОГО РОМАНИЗМА

Аннотация. В статье анализируются становление и этапы развития узбекского романа. В статье рассматриваются факторы возникновения жанра романа в узбекской литературе, процесс его развития с начала XX века до периода независимости и на современном этапе. Также анализируются художественные, социальные и философские аспекты узбекского романа на примере творчества таких писателей, как Алишер Навои, Абдулла Кадыри, Ойбек, Чолпон, Пиримкул Кадыров, Тогай Мурод, Исажон Султан.

Ключевые слова: роман, узбекский романизм, художественный образ, исторический роман, социальный реализм, национальное сознание, модернизм, современная литература, писательское мастерство.

Kirish.

O'zbek romanchiligi adabiyotimiz tarixida nisbatan kech shakllangan bo'lsa-da, u qisqa vaqt ichida o'zbek nasrining eng yetakchi janriga aylandi.

Roman janrining asosiy mohiyati — inson taqdiri, ijtimoiy hayot, millatning ruhiy kechinmalari va tarixiy jarayonlarni keng badiiy maydonda yoritish imkonini berishidadir. XX asr boshlarida jadidchilik harakati, milliy uyg'onish g'oyalari, jamiytdagi siyosiy o'zgarishlar o'zbek romanchiligining shakllanishiga zamin yaratdi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek romanchiligiga asos solgan, milliy roman maktabining poydevorini yaratgan asar sifatida tarixda mustahkam o'rin egalladi.

Keyingi davrlarda Oybek, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Said Ahmad, Pirimqul Qodirov, Tog'ay Murod singari yozuvchilar bu janrni yangi bosqichlarga olib chiqishdi. Maqolada o'zbek romanchiligining uch asosiy bosqichi — **shakllanish davri, rivojlanish va ijtimoiy realizm davri**, hamda **mustaqillikdan keyingi zamonaviy bosqich** tahlil qilinadi.

1. O'zbek romanchiligining shakllanish davri (XX asr boshlarida)

O'zbek romanchiligi XX asrning birinchi choragida shakllandi. Bu davr o'zbek xalqining tarixida muhim burilish nuqtasi bo'lib, millatning uyg'onish, ozodlik va ma'rifat sari intilish davri sifatida xarakterlanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyo xalqlari siyosiy jihatdan Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi ta'sirida yashar, xalq hayoti iqtisodiy, madaniy va ma'naviy inqirozga yuz tutgan edi. Shu sharoitda jadidchilik harakati paydo bo'lib, xalqni ma'rifat, ilm va milliy o'zlikni anglash sari yetaklashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.

Adabiyot bu jarayonda eng faol maydonga aylandi. Dastlabki o'zbek romanlari aynan shu jadidchilik ruhining mahsuli bo'lib, ular ma'rifatparvarlik, xalqni uyg'otish, jaholatdan xalos etish g'oyalarini ilgari surdi.

Shu sababdan XX asr boshidagi o'zbek romanlarining asosiy ruhi — ijtimoiy-ma'rifiy yo'nalish va milliy uyg'onish g'oyalari edi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" (1926) romani o'zbek adabiyotida ilk milliy roman sifatida e'tirof etiladi. Bu asar nafaqat o'zbek romanchiligining boshlanishi, balki milliy adabiyotda yangi badiiy tafakkur shakllanishining belgisi bo'ldi. Qodiriy o'z romanida o'tgan asr oxiri Turkiston hayotini, feodal tuzumning inqirozini, millatning tanazzulini chuqur tahlil etadi. Asardagi voqealar orqali yozuvchi xalqning orzu-intilishlari, ma'naviy uyg'onishga bo'lgan ehtiyoji, erkinlik va muhabbat haqidagi qarashlarini badiiy vositalar orqali ifoda etadi.

"O'tkan kunlar"ning bosh qahramonlari — Otabek va Kumush milliy ong va yangi shaxs konsepsiyasining timsolidir. Otabek o'z fikriga ega, xalqning manfaatlarini tushunadigan, islohot tarafdori bo'lgan yosh sifatida gavdalanadi. Kumush esa ayol siymosining yangi bosqichdagi ifodasi bo'lib, o'z muhabbati, or-nomusi va insoniy qadriyati uchun kurashadi. Bu obrazlar orqali Qodiriy o'z davridagi jamiyatni tanqid qiladi, millatni yangilanish sari chaqiradi. Roman o'zbek xalqining tarixiy xotirasini badiiy tarzda tiklash, milliy qadriyatlarni himoya qilish va yangi dunyoqarashni shakllantirishda ulkan ahamiyat kasb etdi. Shuning uchun ham "O'tkan kunlar" o'zbek romanchiligining poydevori, milliy adabiyotda yangicha badiiy tafakkur namunasi sifatida tarixda qolgan.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani ham o'zbek romanchiligining shakllanish bosqichida muhim o'rin tutadi. Bu asarda jadidchilik g'oyalari, millatning ozodlik istagi, ayol erkinligi, ma'naviy qaramlikdan xalos bo'lish masalalari badiiy shaklda yoritilgan.

Cho'lpon o'z romanida milliy uyg'onish davrining murakkab psixologik holatini, xalqning ikki dunyo — kechagi jaholat va ertangi ma'rifat orasida turgan holatini mahorat bilan ifodalaydi. Romanning nomi ham ramziy ma'noga ega: "kecha" — jaholat, mustamlaka zulmi, "kunduz" esa erkinlik, yangilanish va ma'rifat timsolidir. Asardagi Zebi obrazi orqali yozuvchi ayolning jamiyatdagi o'rnini, uning ozodlik va o'zligini anglash yo'lidagi kurashini ko'rsatadi.

Zebi Cho'lpon uchun shunchaki ayol emas, balki millatning uyg'onish istagini ifodalovchi ramziy shaxsdir.

Cho'lpon roman janriga falsafiy va psixologik tahlil elementlarini olib kirdi. U inson ruhiyatidagi ziddiyatlarni, ichki monologlarni, ijtimoiy bosim va shaxsiy istaklar to'qnashuvini badiiy tahlil orqali yoritdi. Shu jihatdan, "Kecha va kunduz" o'zbek romanchiligining shakllanish bosqichida psixologik tahlil va lirizm uyg'unligining eng go'zal namunalaridan biri bo'ldi. Bu davr romanlariga xos asosiy xususiyatlar — ijtimoiy-ma'rifiy yo'nalish, millat taqdiri va ozodlik g'oyasi, tarixiy haqiqatga sodiqlik, yangicha shaxs konsepsiyasi hamda realizm ruhidir. Dastlabki romanlar o'zbek xalqining milliy o'zligini tiklash, tarixiy xotirani jonlantirish, yangi ma'naviy qadriyatlar asosida jamiyatni qurish g'oyalarini ilgari surdi.

Shu boisdan XX asr boshlarida yaratilgan o'zbek romanlari nafaqat badiiy asar, balki ma'rifat, milliy uyg'onish va ozodlikning badiiy manifesti sifatida qadrlanadi. Ular keyingi avlod yozuvchilari — Oybek, Said Ahmad, Pirimqul Qodirov, O'tkir Hoshimov, Tog'ay Murod singari adiblar ijodiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qildi.

2. Ijtimoiy realizm davri: o'zbek romanchiligining yuksalish bosqichi (1940–1980-yillar)

Ikkinchi bosqich o'zbek romanchiligi uchun badiiy mahorat, psixologik tahlil va falsafiy mazmunning chuqurlashuvi davri bo'ldi. Bu yillarda roman janri sovet mafkurasi ta'sirida shakllansa-da, ko'plab yozuvchilar badiiylik, insoniylik va milliylik ruhini saqlab qoldilar.

Oybekning "Qutlug' qon" romani — bu davrning eng yirik badiiy yutug'idir. Unda xalqning ozodlik uchun kurashi, adolat va insoniy qadriyatlar masalasi yuksak badiiy saviyada yoritilgan. Asarda tarixiy haqiqat bilan badiiy to'qima uyg'unlashgan.

Said Ahmad, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Shukur Xolmirzayev, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilar o'z asarlarida shaxs va jamiyat, e'tiqod va vijdon, muhabbat va sadoqat masalalarini chuqur ochib berdilar. Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romani tarixiy roman janrining yuksak namunasi bo'lib, unda Amir Temur siymosi orqali milliy g'urur va tarixiy xotira uyg'otiladi.

Bu davr romanlari uchun quyidagi xususiyatlar xos edi:

- Ijtimoiy hayotning keng tasviri;
- Inson ruhiyati va ichki kechinmalarini badiiy tahlil qilish;
- Ma'naviy-axloqiy masalalarga chuqur yondashuv;
- Tarixiy voqealarni milliy ruhda ifodalash.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" romani o'zbek xalqining axloqiy qadriyatlarini, insoniy poklik va mehr-muhabbatning qudratini yuksak falsafiy darajada yoritgan.

Shu bois, 1970–1980-yillar o'zbek romanchiligi uchun badiiy yuksalish davri bo'ldi.

3. Mustaqillik davrida o'zbek romanchiligining yangi bosqichi

Mustaqillik yillarida o'zbek romanchiligi o'z mazmun-mohiyati, badiiy shakli va ifoda uslubi jihatidan tubdan yangilanish davrini boshdan kechirdi. Bu davrda yozuvchilar uchun eng muhim mavzu — insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, erkinlik, milliy o'zlikni anglash, tarix va bugunning falsafiy uyg'unligi masalalari bo'ldi. Endilikda adabiyot mafkuraviy qaramlikdan xalos bo'lib, insoniyatning umumiy ma'naviy qadriyatlarini, hayot falsafasini va milliy o'zlikni ifodalashga yo'naltirildi.

Avvalgi davrlarda yozuvchi ko'proq jamiyatni, ijtimoiy hayotni tasvirlashga e'tibor bergan bo'lsa, mustaqillikdan keyingi adabiyotda insonning ichki olami, uning ruhiy azob-u

iztiroblari, hayotning ma'nosi, vijdon, muhabbat va ezgulik singari mavzular markaziy o'ringa chiqdi. Shu bois mustaqillik davri romanlari badiiy-falsafiy, psixologik va ruhiy qatlamlarning uyg'unligi bilan ajralib turadi.

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani bu davr nasrining eng yorqin namunalaridan biridir. Asarda o'zbek qishlog'ining hayoti, xalqning tabiat bilan bog'liq qadimiy dunyoqarashi, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik badiiy-falsafiy darajada ifodalangan. Tog'ay Murod xalq ruhiyatini, uning yerga, mehnatga, ota-bobolar merosiga bo'lgan ehtiromini o'zgacha samimiyat va lirizm bilan tasvirlaydi. Asarda milliy g'urur, tarixiy xotira, erkinlik va insoniy qadriyatlar masalalari chuqur tahlil qilinadi.

Yozuvchining tili sodda, xalqona, ammo chuqur falsafiy ma'noga ega. "Otamdan qolgan dalalar" o'zbek xalqining ruhiy manzarasini, mustaqillik bilan uyg'ongan milliy o'zlikni badiiy shaklda ko'rsatadi. Muallif uchun mustaqillik — bu faqat siyosiy erkinlik emas, balki insonning o'zligini tan olishi, o'z tarixini va ildizlarini anglash jarayonidir. Shu bois Tog'ay Murod ijodi o'zbek romanchiligini yangi bosqichga olib chiqdi, u xalq ruhi va milliy tafakkurning badiiy ifodachisiga aylandi. Mustaqillikdan so'ng o'zbek adabiyotida yangi avlod yozuvchilari sahnaga chiqdi. Isajon Sulton, Xurshid Do'stmuhammad, Ulug'bek Hamdam kabi adiblar roman janrida yangicha badiiy shakl, falsafiy mushohada va modernistik tahlil uslublarini olib kirdilar.

Ularning romanlarida inson hayoti tashqi voqealar orqali emas, balki ichki kechinmalar, xotiralar, orzular, tushlar, vaqt va xotira o'rtasidagi bog'liqlik orqali yoritiladi.

Masalan, Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" romanida insonning ruhiy izlanishi, hayot ma'nosi, mavjudlik va o'tkinchilik falsafasi o'ziga xos badiiy tilda ifodalanadi. Yozuvchi modernistik uslubdan foydalangan holda voqealarni ramziy, metaforik tarzda beradi, bu esa o'quvchini fikrlashga, mushohada qilishga undaydi. Shuningdek, Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" romanida inson ruhining iztiroblari, zamonaviy jamiyatdagi ma'naviy beqarorlik, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash psixologik tahlil asosida ochib berilgan. Bu asarda yozuvchi o'zbek romanchiligiga yangicha falsafiy yondashuv olib kiradi — u tashqi hayotni emas, balki ichki ong oqimini, ruhiy kechinmalarni badiiy shaklda ko'rsatadi.

Xurshid Do'stmuhammad ijodida esa tarix va zamon, o'tmish va bugun o'rtasidagi falsafiy bog'liqlik yetakchi mavzuga aylanadi. Uning asarlarida inson o'zligini anglash yo'lida ruhiy izlanish olib boradi, o'tgan hayot va bugungi haqiqat o'rtasida muvozanat izlaydi. Shu jihatdan, zamonaviy o'zbek romanida vaqt tushunchasi oddiy xronologik ketma-ketlikdan chiqib, falsafiy va ramziy ma'noda talqin qilinadi. Zamonaviy o'zbek romanchiligi endi bir yo'nalish bilan cheklanmaydi. Unda realizm, modernizm, psixologizm, metaforik yondashuv, postmodernizm va tarixiy tahlil bir-biriga singib ketgan. Bu uslubiy xilma-xillik o'zbek romanining jahon adabiy jarayonlari bilan hamnafas rivojlanayotganini ko'rsatadi. Yozuvchilar o'z asarlarida xalqning kechmishi, buguni va kelajagini, insoniylik va ma'naviyatni, o'zlikni izlash jarayonini falsafiy darajada tahlil qilmoqdalar.

Bugungi o'zbek romani — bu faqat hikoya emas, balki inson ruhining badiiy tahlili, milliy o'zlikning estetik ifodasi va jamiyatning ma'naviy ko'zgusidir. Unda yozuvchi endi muallim yoki targ'ibotchi emas, balki mushohada yurituvchi, hayotning ma'nosini izlovchi ijodkordir. Shu jihatdan mustaqillik yillaridagi o'zbek romanchiligi nafaqat shakl, balki mazmun jihatidan ham yangi bosqichga ko'tarildi.

Xulosa. O‘zbek romanchiligi taraqqiyotining barcha bosqichlari xalqimizning tarixiy taqdiri, milliy ong va ma’naviyat rivoji bilan chambarchas bog‘liqdir. Abdulla Qodiriy asos solgan milliy roman maktabi Oybek, Cho‘lpon, Pirimqul Qodirov, Said Ahmad, O‘tkir Hoshimov, Tog‘ay Murod kabi ijodkorlar tomonidan yuksak badiiy darajaga olib chiqildi.

Mustaqillik davrida esa roman janri yangi mazmun, yangi uslub va falsafiy chuqurlik bilan boyidi. Bugungi o‘zbek romanchiligi inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochishga, o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash, ma’naviy erkinlik g‘oyalarini badiiy shaklda ifodalashga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan, o‘zbek romanchiligi nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyatlarni ifoda etuvchi, jahon adabiyoti bilan tenglasha oladigan darajaga yetgan janrdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1994.
2. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015.
3. Oybek. Qutlug‘ qon. – Toshkent: Yozuvchi, 1988.
4. Pirimqul Qodirov. Yulduzli tunlar. – Toshkent: Sharq, 1999.
5. Said Ahmad. Ufq trilogiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
6. O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Tog‘ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Sharq, 1997.
8. Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent: Sharq, 2008.
9. Ulug‘bek Hamdam. Muvozanat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015.